

החסידות ועסקי החכירות

Author(s): ח' שמרוק

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. ל (תש"ל), חוברת א - ד (תש"ל), pp. 182-192

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.jstor.org/stable/70053909)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70053909>

Accessed: 19/11/2011 13:07

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

החסידות ועסקי החכירות *

מאת חנא ש מ ר ו ק

א

חזקת היישוב וחרם היישוב, הם ומגמותיהם, היו קבועים ומעוצבים על-ידי דורות בעלי מגמה עירונית מובהקת. הם נרשמו בתקנות הקהילות והארצות של פולין-ליטא ווועדיהן.¹ לא כן הדבר בשטח החכירות של נכסי האצילים בפולין-ליטא.² עם עליית משקלן של חכירות נכסי האצילים בכלכלה היהודית בפולין ובליטא ניסו הוועדים להסדיר את התחרות גם בענף כלכלי זה על-ידי 'דין חזקה'.³ אולם אף בתקופת זוהרו של הוועד הליטאי לא נקבעו בדיני החזקה תקנות מפורשות וברורות.⁴

* פרק מוקצר מתוך עבודת גמר שנעשתה בחוג לתולדות עם ישראל באוניברסיטה העברית בהדרכתו של פרופ' ישראל היילפרין בשנת תשט"ו. פרק אחר מתוך אותה עבודה: משמעותה החברתית של השחיטה החסידית, פורסם בציון, כ (תשט"ו), עמ' 47—72.

1 על חזקת היישוב השווה מרדכי סימיאטיצקי, חזקת הקהילה בפולין, המשפט העברי, כרך ה (תרצ"ז), עמ' 199—253. מלבד חרם היישוב (שעיקר חשיבותו היה כמגן האינטרסים הכלכליים של יחידים המשתייכים לציבור ונושאים בעול הוצאותיו מפני זרים פטורים מחובות אלה), היה צורך בהסדרת היחסים בין הפעילים באותו ענף כלכלי עצמו אף בתוך תחומי הקהילה, כדי למנוע תחרות כלכלית לא הוגנת בקרב התושבים בעלי חזקת היישוב. ככל שייצגה ההנהגה כוחות שהיו בבחינת צד בענף כלכלי מסוים, או שחשיבותו יתירה נודעה לענף מסוים בכלכלת המקום, כן נזקק הקהל לענייניו של ענף זה ותיקן תקנות המסדירות את פעילות העוסקים בו. על-כך ר' למשל את התקנות על המסחר בצמר בפוזנא (ד' וויינריב, תעודות לתולדות הקהלות בפולין, ניו-יורק 1950, עמ' כה—כו, מס' 67—68). שכבות בתוך הקהל שלא באו על סיפוקן, ובעיותיהן לא הוסדרו על-ידי הקהל, עיצבו לעצמן מסגרות אירגוניות ותקנו לעצמן תקנות. כך יש להניח, למשל, שחברות בעלי מלאכה צמחו כדי להגן על האינטרסים של האומנים מפני הקהל, מפני האומנים הנוצריים שבעיר, ולשם יישוב דברים שעברו ביניהם (ר' מ' קרמר, לחקר המלאכה וחברות בעלי מלאכה אצל יהודי פולין במאות הט"ז—הי"ח, ציון, ב (תרצ"ז), עמ' 295—325; וכן B. Mark, Rzemieślnicy żydowscy w Polsce feudalnej, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, No. 9—10 (1954), pp. 6—89).

2 מן המאה הט"ז ועד המאה הי"ט הפכו החכירות ("אוראנדות") של נכסי האצילים בפולין (לצורך אקספולואטציה, במשך תקופה מוגבלת ותמורת תשלום קבוע מראש) לאחד היסודות שקבעו את דמותו הדימוגרפית-כלכלית של היישוב היהודי במדינה זו. ממדי החכירות ונושאייהן היו שונים ומגוונים. מחיית החוכר היהודי היתה מבוססת על ההפרש בין ההכנסה הריאלית הצפויה לבין גובה התשלום שהתחייב בו בחווה עם הפריץ. בעל הנכס היה מעוניין להקטין את הפער והחוכר—להגדילו. מצב זה פתח פתח נרחב לתחרות בין מועמדים לחכירה, כשהאציל מעוניין בקיום תחרות חופשית עם כל מועד של תום תקופת חווה ישן והתדיינות בחווה חדש ("קונטראקטים"). תחרות זו העמידה את החוכר היהודי בפני סכנת נישול ממחיתו.

3 בשנת שפ"ג קבע ועד מדינת ליטא מערכת של תקנות מסגרתיות המכוונות להסדרת היחסים והתחרות בין העוסקים בחכירות על-ידי דין חזקה (ש' דובנוב, פנקס המדינה, ברלין תרפ"ה, ס" עג—עז, פה—פו וכן יז, מז, סו); יש מקום להניח שגם ועד ד' ארצות תיקן תקנות דומות (השווה י' היילפרין, פנקס ועד ד' ארצות, ירושלים תש"ה, עמ' 524—הרשימה מתוך פנקס ק"ק קעמפנא משנת תקנ"ו).

דיני החזקה, שבמקורם נסובו על שאלות של בעלות על נכסים, הוסבו בתקנות אלה על זכויות זמניות על נכסים הנמצאים בבעלות צד שלישי. הקושי בהסדרת הבעיות גרם

בדרך להגשמה המעשית של דיני החזקה בעסקי האורגנה עמדו לו לקהל מספר מכשולים אוביקטיביים נוסף לאי-בהירות התקנות.

א. התנגדותם של בעלי הנכסים לנסיון של הקהל לשלוט בחזקות על החכירות עולה בבהירות יתר מתקנת וועד מדינת ליטא עוד מלפני גזירות ת"ח. בשנת ת"ד נתקבלה תקנה מפורשת להצניע את כל פעולות הקהל ובתי-הדין היהודיים בענייני חזקת אורגנה. לפי תקנה זו צריך לרשום את כל התקנות הנוגעות לענייני החכירות בפנקס מוצנע; פסקים בענייני חכירות אין למסור בכתב לשום אדם ואף בהזמנות לבית-דין אסור לכתוב "בפירוש שום דבר אוראנד" ⁵. ברור שהסתרת התערבותו של הקהל בענייני חזקות באה בעקבות התנגדותם של הפריצים בעלי הנכסים שראו בהתערבות זו חתירה נגד האינטרסים שלהם והשגה על מלאו בעלותם על הנכסים הנחכרים מידיהם. עמדתם זו של בעלי הנכסים באה לביטוי בתלונתו של מנהל הנכסים המלכותיים משנת 1748 נגד הקהל בהורודנא, המאשרת בקווים כלליים את הנוהג היהודי, שנקבע על-ידי תקנת הוועד

להעברת נקודת הכובד בקביעת ענייני החזקה על אורגנות והפיקות עליה מידי הסמכות המשפטית לידי הסמכות האירגונית, המסוגלת לפעול בהתאם לתקנות שתוקנו לצורך השעה בלבד (פנקס המדינה, סי' סו: "דבר משפט בעסק אוראנד או מכס הן מהמלך, הן משר אין לדייני' לפסוק אותו, כי אם ראשים וטובים יצ"ר". וכן סי' פו המודה בפירוש, ש"אי אפשר לכוין ולהעלות כל החילוקים על הספר... יש בו פירושים שונים ויש פנים לכאן ולכאן... ע"כ אמרנו כל דין ודין אשר יעלה ויפול באוראנדא מחמת תיקוני פנקס יהא הכל מסור ביד ר"מ [ראש מדינה] של כל קהלה וקהלה עם ראשי הקהל לבאר ולפרש... ולפי צחות דעתם..."). בקשר לכך כדאי לציין שהב"ח, שמביא בשו"ת שלו (פראנקפורט דמיין תנ"ו, סימן סא) את התקנה העיקרית של מדינת ליטא בענייני האוראנדות (סי' עג בפנקס, אך בשינוי נוסח), פותח את דבריו בקביעה מוחלטת: "מדינא אין תורת חזקה לא באורנדיש ולא בטשאפאווי...". (שם, דף מא, ע"א). אף ההנמקה בסעיף העיקרי בתקנות וועד מדינת ליטא, הקובע את תחולת 'דין החזקה' באורגנות, היא מוסרית ולא משפטית (שם, סי' עג). כמורכב מוציאות מספר תקנות את דין החזקה ממשמעותו האבסולוטית על-ידי ויתורים והגבלות הנוגדות לעצם עקרונותיה (דוגמאות ר' שם, סי' יז, מו, עג, עד, עז, פג). לצד ההגבלות המפורשות ל'דין החזקה' (שם) פותח סעיף פז של התקנות פתח נרחב ביותר לכל פירוש והגבלה נוספת בהתאם ל'צחות דעתם' של ראשי המדינה בצירוף מנהיגי הקהל.

4 נטית בעלי התקנות היא להתאים את החזקה לצורכי המקום והשעה מבלי לקובעה כעקרון עומד וקיים. קיום חזקה זאת היה תלוי, מבחינה מעשית, בתנאים מקומיים ובראש וראשונה ביכולתו של הקהל להפעיל את התקנות הקיימות בכוח גיבושו הפנימי ובציותם של בעלי האינטרסים הכפופים לו.

בעית דמי החזקה – התשלומים שהקהל היה גובה מהחוכרים תמורת קיום וחיווק יתר של זכויות באוראנדות, או תמורת מכירת החזקה עצמה – טעונה בירור יסודי ומדויק. הדעה המקובלת בהיסטוריוגרפיה היהודית (למשל *История еврейского народа*, Т. XI, Москва (1915, стр. 195-196, 275) על ההכנסות הגדולות של הקהל ממקור זה נראית מוגזמת, לכל הפחות לגבי המאה הי"ח. פירוט ההכנסות של מספר קהילות במחקרו של ד' וויינריב *Beiträge zur Finanzgeschichte der Jüdischen Gemeinden in Polen*, HUCA, v. 16 (1941), pp. 187–214, והתקציבים של קהילת ווילנא (י' קלוזנר, תולדות הקהילה העברית בוילנא, וילנא תרצ"ה, פרק 14) מראים, כי משקל ההכנסות של הקהל מהחזקות במאה הי"ח היה פעוט ביותר (השווה גם י' היילפרין, תוספות ומלואים לפנקס מדינת ליטא, ירושלים תרצ"ה, עמ' 89). ההגזמה בהערכת הכנסות הקהל מהחזקות אולי הביאה גם להפרזה בהיסטוריוגרפיה בכוחו של הקהל לשמור על החזקה.

5 פנקס המדינה, הנ"ל, סי' תד.

הליטאי משנת ת"ד⁶. התנגדותם של בעלי הנכסים לחזקת האוראנדות ידועה היטב מתוך ההצהרות של בעל נכסים בלוצק בשנת 1709 ושל הסטרוסטה בשדה לבן בשנת 1726. בקרב הפריצים רווחת היתה דעה שהחזקה נאסרה על-ידי החוק. משנת 1781 ידוע איסור מפורש על החזקות, שהוצא מתוך הדאגה לשלמותה של בעלות מלכותית ופרטית על נכסים⁷.

מעמדה הבלתי ליגאלי של החזקה והתנגדותם של בעלי הנכסים מעמידים בסימן שאלה את יעילותה של התערבות הקהל בענייני האורנדות. בתנאים אלו לא רק שהקהל לא יכול היה להזדקק לעזרתם ולתמיכתם של השלטונות המלכותיים, אלא צריך היה אף להסתיר את ענייני באורנדות, וזה שעה שחלק גדול מפעולותיו של הקהל וגם כוחו כלפי פנים ניזונו מהכרתם ומתמיכתם של הגורמים הללו.

ב. יחסיהם המיוחדים של היהודים עם האצולה — בעלי הנכסים העירוניים והכפריים — פתחו פתח רחב לאלומות ולהתעלמות מהחלטות הקהל בכוח תמיכתו של הפריץ. לא היה דבר יותר קרוב ללבו של בעל הנכסים מאשר תמיכה ביהודי המבטיח לו דמי חכירה גבוהים יותר, בתנאי שיעמוד לצידו נגד ההגבלות והאיסורים של הקהל. ידוע יפה כוחו של היהודי התקיף ה"מציל עצמו ע"י שררה" מתשלום המסים לקהל ומחובותיו האחרים כלפי הציבור היהודי⁸. על אחת כמה וכמה עמד לו לחוכר כוח זה כאשר הפר תקנות של חזקת אוראנדה כאשר העניין היה קשור בפריץ, שגם הנכס וגם העיר או העיירה שבו נמצא הקהל היו על אדמתו.

ג. החוכרים הכפריים היו מפורזים על-פני שטחים נרחבים ולעתים היו מרוחקים מהקהילות וקשריהם עם המוסדות היהודיים היו רופפים למדי.

מכל זה ברור, שאם יש מקום לדבר על ליקויים פונקציונאליים של הקהל בפולין, הרי חריפותו של ליקוי כזה בתחום הכלכלה בולטת במיוחד בענייני האוראנדות. ענף כלכלי זה, שהפך למקור פרנסה עיקרי לחלק ניכר של האוכלוסיה היהודית, לא יכול היה לצפות מהאוטונומיה היהודית לאותה הגנה יעילה בפני תחרות הרסנית שהקהל או חברת בעלי המלאכה יכולים היו להגיש לקבוצות כלכליות אחרות.

יש מקום להניח שליקוי זה היה חריף ביותר בחבלים הדרומיים והמזרחיים של פולין בזמן צמיחתה והתפשטותה של החסידות. דווקא חבלים אלו, שעסק החכירות היה נפוץ בהם ביותר, סבלו במשך המאה הי"ח מוזעזעים פנימיים וחיצוניים שהחלישו עוד יותר את כוח עמידתו המוגבל של הקהל בענייני החזקות. פרשת יעקב פראנק בשנות החמישים היא ביטוי נמרץ למצבו של הקהל בפודוליה בזמן ההוא, ובעת ובעונה אחת גם גורם נוסף לירידת כוחו ומשקלו כלפי פנים וכלפי חוץ. שטחים אלו סבלו במשך כל המחצית הראשונה של המאה הי"ח מהתפרעויות ההיידאמאקים, שהגיעו לשיאן בגזירות אומן בשנת תקכ"ח, ואין ספק שגם אלה גרמו לא מעט להחלשת האוטונומיה הפנימית של היהודים. יש מקום להשערה, שהחוק שנתקבל אותה שנה בסיים הפולני, לפיו חייבים היהודים לוותר על המסחר והמלאכה בערים שבהן לא היתה בידם פריבילגיה מפורשת לכך, הביא גל חדש של מהגרים מהעיר לעסקי האורנדות הכפריות⁹.

6 С. А. Бершадский, Литовские евреи, С.-Петербург 1883, стр. 32-33

7 שם, עמ' 31, 34.

8 פנקס המדינה, הני"ל, עמ' 240.

9 מספרים אחדים על האחיזת הגבוה של היהודים העוסקים במזיגה ובחכירות במחוזות המזרחיים של פולין ראה בכרך ה"11 של תולדות היהודים ברוסית, הנזכר בהע' 4 לעיל,

כדוגמה בולטת למצב הדברים בשטח האוראנדות בשליש השני של המאה הי"ח יכול לשמש סיפורו של שלמה מימון, המתאר את נישול משפחתו מאורגדה שהחזיקו בה שנים רבות. כוחה של האלימות היה כה גדול עד שלא ניסו אף לפנות ולבקש את התערבותם של השלטונות הפנימיים היהודיים. יתר-על-כן, משפחתו, שסבלה מאלימות זו, נאלצה לקבל לידיה חכירה חדשה בניגוד לרצונו של החוכר היהודי האחר וכנראה בכוח אותה האלימות, שהפעם נבעה כבר מיאוש של מחוסרי פרנסה¹⁰. אם כי תיאור זה מתייחס לשטחים צפוניים יותר, הרי אין להניח שנוכח מצבו המיוחד של הקהל בחבלים הדרומיים, היו היחסים בענף כלכלי זה בוולין ובפודוליה תקינים יותר. הרופא משה מארקוזה שישב בעיירה שבולין כותב בספרו משנת 1790: "...פילייכט, מיינט דיא גמרא 'תשעים ותשעה מתים מעין הרע', ווייל איינר זעהט און איז מקפח פרנסה דעם אנדערן: איין שענקער דעם אנדערן; שניידערס איינר דעם אנדערן; אראנדאריס אין דיא דערפער, פשיטא, איינר אוף דעם אנדערן, וויא מיר זעהן, זייא געבן אלי יאהר הוספות. פאר וואס אהובי רבותי? ווייל פון אלים וואס איינר איז זיך מחי' קומען נאך אימער מעהר צו אונד עסין אוף איינר דעם אנדערן מיט דיא אויגן, ווייל זייא נעמין אוועק איהרע פרנסה..."¹¹. עדויות אלה מבליטות בחריפות את התחרות ההרסנית בעסקי האוראנדות והן עוברות בשתיקה על פעילותו של הקהל בשטח זה. עובדה זו מאשרת גם היא את האלימות ואת חוסר המשמעת הפנימית ששררו בציבור היהודי באותה תקופה¹².

ב

מנהיגי החסידות נטלו על עצמם את תפקיד הסדרת היחסים באוראנדות ופעלו להחלשת התחרות הפרועה המערערת את מחיתם של החוכרים הרבים. המנהיגים החסידיים מהדור הראשון והשני, שביניהם היה מספר המגידים והמוכחים ביכר למדי, לא פעלו בשטח זה בכוח תקנות הקהל בדיני החזקה. את עקרונות פעילותם בשטח זה הם העבירו מהשטח המשפטי והאירגוני לתחום המוסרי, המהווה אחד מהיסודות החשובים בתורות החסידיות. השגת גבולו של חוכר נקבעת לפיהן לא על-פי תקנות מעורפלות, הניתנות להתפרש לפי "צחות הדעת" של האוליגרכיה הקהילתית, אלא לפי עקרונות מוסר קבועים ועומדים. מול כוח הכפייה הנחלש של הקהל העמידה החסידות את הגיבוש הפנימי של העדה החסידית ואת היראה מפני הצדיק העומד בראשה, שהשפיעו לא רק על אנ"ש, אלא אף על חוגים

עמ' 273–274. על החוק מ-1768 ותוצאותיו השווה Władysław Smoleński, Stan i sprawa Żydów polskich w XVIII wieku, Warszawa 1876, str. 8, 9, 16 סיכום על החלוקה של האוכלוסיה היהודית בפולין במאה ה-18 לתושבי ערים ותושבי כפרים: רפאל מאהלער, יידן אין אמאליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן, ווארשע 1958, עמ' 49–66 וכמובן שיש להביא בחשבון שחלק לא מבוטל מהאוכלוסיה היהודית בעיירות ואף בערים עסק גם הוא בעסקי אוראנדות.

10 זכרונותיו של שלמה מימון (בגרמנית) לפי הוצאת שוקן, ברלין 1935, עמ' 24–28.
11 מצוטט לפי נח פרילוצקי, זאמעלביכער פאר יידישען פולקלור, פילולוגיע און קולטורגע-שיכטע, כרך ב, ווארשע 1917, עמ' 49.

12 הסיכום הקצר על עסקי האוראנדות בכללותם ועל נסיונותיהם של מוסדות האוטונומיה היהודית להסדירם הובא כאן רק להסברת הרקע לפעילותם של מנהיגי החסידות בתחום זה. לגופו של הענין, כמה וכמה פרטים טעונים עוד בירורים יסודיים ובראש וראשונה עיון וניתוח מדויק של חוזי החכירות, עד כמה שנשתמרו חווים מסוג זה, בארכיונים, וכמו-כן בדיקת ספרות המוסר של התקופה במידה שנוקדה לבעיה זאת.

נרחבים חסרי קשר פנימי עם הדרך החסידית. יש מקום לסברה שהתערבותה של התנועה החסידית בעסקי האורגדות היתה גם גורם לא מבוטל להתפשטותה של התנועה. המקורות החסידיים יודעים על התערבותו של הבעש"ט בעסקי אוראנדות. ב"שבחי הבעש"ט" נמצאות על-כך שלוש מסורות. באחת מהן מסופר על "איש אחד שנתן הוספה על הארענדע ונדחה המוכסן מן הכפר", באחרות מדובר על נסיונות "לקחת כפר" מידי אלמנות¹³. הבעש"ט עמד לצדו של המחזיק. תפקידו של הקהל בשמירה על החוקות לא נזכר במסורות הללו. המספר אף אינו גיזק להנמקת התערבותו של הבעש"ט בשטח זה. אך בולט כאן הצד המוסרי של עמידה נגד מסיגי גבול אלמים ולצידם של בעלי החזקה חסרי ההגנה, וזה למרות שהתקנות של וועד מדינת ליטא הוציאו את האלמנות מתחולתו של דין החזקה. הבעש"ט עושה את מעשהו בעזרת כוחו המאגי. פרט זה חשוב ביותר להבנת דרך ההתערבות החסידית בענייני האורגדות. בתקופה, שבה האמונה בכוחות על-אנושיים נפוצה היתה ומושרשת ורבים האמינו באפשרויותיו הבלתי מוגבלות של איש שנחון בסגולות מיוחדות מסוג זה, היה כוח רב בידו אף בהסדרת היחסים שבין אדם לחברו.

במסורות על הבעש"ט מסופר על התערבותו במקרים בודדים, אך על תלמידו ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב נשמר ספור על פעולה ציבורית רחבה יותר בשטח האוראנדות: "סמוך לעיר הנ"ל [זלוטשוב] היה דר דוכס אחד. אליו ינהרו כמה שרים וישתחוו לו. האנשים האלה [נגידים, ממתנגדיו של ר' יחיאל מיכל] שמו צעדיהם להדוכס הנ"ל. ונכנסו עמו בדברים עד כי השמיע צעקתו בפניהם על היהודים אשר יושבים תחתיו בגבולו זה בפאכט וזה ברחיים וזה בראנדא לאמר. בבוא תקופת השנה לעשות קונטראקט חדש על שנה הבאה. כל אחד יתנצל כי לא יוכל לתת שכר הקצבה מימים ימימה ויתעקש להוזיל את עסקו המחזיק אצלו. לא ידעתי מדוע לא יוכלו לעמוד על מקח הקצוב בכל שנה ושנה. ענינו ואמרנו [הנגידים הנ"ל] להדוכס הלא תדע כי בעירנו יושב רב אחד [ר' יחיאל מיכל] וממנו נסבה כל זאת. הוא גזר אומר לבל יסיג איש את גבול יהודי אחיהו. ואל יתן עינו במה שאינו שלו. אף גם יתנו לו בחצי דמיו. וכל איש אשר ימרה את פיו יענישיהו בקסמיו ובכשפיו. וקבע את קובעיהם נפש. ע"כ יחילו וירעדו כל איש יהודי לשכור מן השר שום דבר במקום אשר יחזיק איש מכבר. ובעבור זאת יכבידו אכפם על כל שר להוזיל להם עסקם בכל שנה כי ידם על העליונה. ויהי כשמוע הדוכס מאתנו הדברים האלה נכעס מאד ושיניו יחרוק. וענה ואמר עלי לבקש תחבולה לדבר הזה"¹⁴.

בקטע זה, שאינו מגוף הספור המשתרע על פני ארבעה עמודים, מתוארת פעולתו של המנהיג החסידי המטיל את אימתו על פני הסביבה כולה והמצליח לא רק לבטל את התחרות בין החוכרים, אלא אף להביא לידי הורדת דמי החכירה. מובן שפעילותו של המגיד מזלוטשוב מעוררת נגדו את חמתו של הדוכס. כמו במסורות על הבעש"ט אין כאן זכר לדין החזקה ולקהל. בהסדרת הבעיות של החוכר פועל הגורם המוסרי והפחד מפני הכוח המאגי, העלול להעניש את העובר על איסוריו.

נראה, שכוח השפעתם הרבה של מנהיגי החסידות היה אף מניע את החוכרים לפנות

13 שבחי הבעש"ט, מהר' הורודצקי, תל-אביב תש"ז, עמ' קלו-קלז, קמט.

14 ספר התגלות הצדיקים, ווארשא תרס"א, עמ' 42-43. ספור זה בשם "אנשים ערומים" מובא גם (בשינוי סגנון) בספר המעשיות למרדכי בן-יחזקאל, כרך א, תל-אביב תרפ"ו, עמ' קפט-קץ.

אליהם לשם חיזוק יתר של פסקי-דין שבידיהם בענייני חזקות. מאלף ביותר מבחינה זאת הוא אוסף של מכתבים מקוטעים מתוך 'ספר זכרון טוב', שבראשם ההסבר הבא:

"במחזו וואלין יש מקום ושמו קוס[טנ]טין. ושם עבודת כלי בחושת. ונקרא האר-מארניע¹⁵. ואיש א' החזיק את העסק מחצר. וקמו עליו מסיגי גבול. והמחזיק בא בקובלנא לפני הרב המגיד וצוקלה"ה ממעזריטש. ועוד תלמידי הבעש"ט ורבנים אחרים. וקמו בפרץ לבלתי תת להסיג גבולו. וכן היה דור אחר דור. יורשי המחזיק קמו עליהם ג"כ מסיגי גבול ונסעו לצדיקי דורות ולא נתנו להסיג גבולו: ובאחרונה קמו על יורש אחרון מסיגי גבולו. ונסע המחזיק להצדיקים הק' ר' שמואל אבא ואחיו הק' ר' פנחס מסלאוויטא. אחרי שובם מאסוריהם ושלה[ו] אותו למרן וצוקלה"ה לנעסכיו ובידו חזקות כתבי צדיקים הק' הקדמונים"¹⁶.

כותרת נרחבת זאת משמשת פתיחה לקטעים והתימות מתוך עשרה כתבים המגלים פרטים אחדים הקשורים בסכסוך ממושך על חזקה זאת והזורקים אור חדש על פעולתו של המגיד ממזריטש וגם של מנהיגים חסידיים אחרים. במכתב הראשון "דוב ב"מ אברהם זלה"ה מ"מ דק"ק מעזריטש גדול וק"ק קארעץ" יוצא באזהרה נגד אחד ממסיגי הגבול "לבל יודע דבר זה בדיני או"ה (אומות העולם)" ודורש להביא את הסכסוך בפני דין ישראל. המכתב השני, שגם עליו חתום המגיד ממזריטש, מטיל חרם על מסיגי גבול שני "שלא לעשות אצלו שום מלאכה קטנה או גדולה בעסק הנ"ל עד שיורשה מפי הרב אב"ד והרב המגיד". שני המכתבים הללו, כפי שמתברר מהבאים אחריהם, נכתבו לפני תקכ"ז ומגלים לפנינו את המגיד ר' דב בער כאישיות בעלת השפעה רבה מחוץ לגבולות קהילתו וכבעל סמכות המסייע בכפיית דין והמטיל חרמות. שלושת המכתבים הבאים הם קטעים מתוך פסקי דין מתשרי, חשוון וכסליו תקכ"ז באותו העניין, שאחד מהם מסתמך על "אגרת הלז ששלח החסיד המפורסם מהו' דוב ג"י". במכתב אחר, בלי תאריך, מאשר כנראה המגיד ר' יחיאל מיכל, הידוע לנו כבר מהתערבותו בעסקי האוראנדות, גם הוא את "הפסק הלז". אחריו מובאים עוד ארבעה כתבים, בלי תאריכים, המחזקים את הקודמים בהתיימותיהם של מנהיגים חסידיים מהדורות הבאים: בניו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב, ר' מרדכי (מקרמניץ) ור' משה (מזאוהעל), ר' מרדכי בנו של ר' נחום משרנוביל ועל המכתב האחרון בא על החתום ר' ישראל מרוזין, נינו של המגיד ממזריטש.

אף-על-פי שהסתום בפרטי הפרשה מרובה על הגלוי, אין ספק שאוסף המכתבים, שרק קטעיהם הגיעו לידינו, עשוי להעיד על השפעתם הרבה של המנהיגים החסידיים ביישוב סכסוכים בענייני חזקה של אוראנדא במשך כמאה שנה – החל מהמגיד ממזריטש ועד נכדו של ר' פנחס מקוריץ, המדפיס מסלאוויטה, ור' יצחק מנסכיו, שפעלו במחצית השניה של המאה ה"ט. הסיבות שהניעו את משפחת המחזיקים בבית המלאכה של החצר בקונסטנטיין לפנות למנהיגי החסידות, כדי להשיג מהם אישור לחזקתם, היו אולי שונים בכל דור ודור. אולם מדהימה כאן העקביות באמונתם בכוח ההשפעה של הצדיקים החסידיים במשך כל אותה התקופה. רבים היו המאמינים והיראים מפני דבריו של הצדיק מרוזין, כי

15 מדובר כאן בתעשית כלי בחושת לשריפת י"ש.

16 ספר זכרון טוב והוא ספורי מעשיות מהרב הצדיק... מנעסכאיו בעה"מ ספר הק' תולדות יצחק (נפטר בתרכ"ח), פיעטרקוב תרנ"ב, עמ' 68–69. הספר נכתב עליידי יצחק לנדא, שהיה ממקורביו של צדיק זה וסופרו החל משנת תרט"ז.

"כל מי שיעבור על דברינו אלה בוודאי יתחרט באחרונה, כי ענוש יענש ממרומים, כדין העובר ע"ד חכמים". אף מתוך קטעים אלה בולט לעין שהתערבותם של הצדיקים החסידיים בענייני החזקות עברה במסורת בשושלות אחדות בוואלין ופודוליה מאב לבן ובמיוחד במשפחתו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב.

ג

אמונתם של החוכרים בכוחו הגדול והכל-יכול של הצדיק וציותם לכל הבעת רצונם של המנהיגים החסידיים באו לביטוי יחיד במינו ב"מגלה טמירין". בספרו זה יוצא יוסף פרל ללחום את מלחמתה של ההשכלה נגד הצדיקים החסידיים והמאמינים בכוחם כאחד, וענייני האוראנדות תופסים בו מקום נכבד ביותר. פרל מספר, כי הצדיק מאלוק¹⁷ היה נוסע למקום "התאספות הארענדארים" מכל הסביבות ושם היו החוכרים מקבלים מידי הרבי "נייר על סיפליקיס" (הכוונה כנראה לטפסים לבקשות, שהיו מגישים לבעלי האחויות לקבלת חוזה חכירה; "ההתאספות" — כנראה תקופת ה"קונטראקטים"). תיאורו של פרל בא להוקיע את הרבי החסידי המקבל מהחוכרים כספים מרובים בעקבות אמונת השווא בהצלחתו של "נייר" שנמסר מידו הברוכה של הצדיק. אך יש מקום להנחת, שר' צבי אריה מאוליק, שהיה תלמידו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב, לא הסתפק בהפצת ניירות בלבד, אלא שלגוכחותו בהתאספות החוכרים היתה משמעות מקיפה יותר. על-כך אפשר להסיק אף מדבריו של פרל המעיד בעצמו על העובדה שהצדיק הזה היה נוסע במיוחד להתאספויות אלו והמספר על הצלחתו המרובה בין החוכרים.

כדרכו ב"מגלה טמירין" הופך פרל את הקערה על פיה ומנסה להראות, כי דווקא החסידים הפרו את חוקת האוראנדות. הוא מביא תיאור מפורט ביותר של נסיון להוציא חכירה מידי החתוין בה על-ידי אחד ממקורביו של הרבי מלאונג¹⁸. אך באותו תיאור מאשר פרל דרך אגב את כוח השפעתו של הצדיק ומצביע על הפחד השורר מפניו, בין החוכרים, אף אם אלה אינם מסוגלים להבין את תורתו: "ואף על פי שיעקל הוא איש מגושם מאד, יש לו דרך ארץ ופחד גדול לפני רבינו הק"¹⁹.

כוונתו של פרל ב"מגלה טמירין" היתה לסתור את הדעה המקובלת בקרב פשוטי העם על דאגתם של המנהיגים החסידיים לסידור ענייניהם ולהראות שכל הצרות של מוגי היין והחוכרים למיניהם באות דווקא בגלל אמונתם בצדיקים וציותם למקורבים שלהם. לכן הוא מעמיד מול הצדיק החסידי חוכר ראשי משכיל, המסדיר יחד עם פקידיו את כל הבעיות של החוכרים, מביא להם פרנסה בטוחה ומוציאם על-ידי כך מתחת השפעתם של החסידים. מאלפת עמדתו של המשכיל פרל, המצביע לאנשי חוגו, בצידה של ההטפה למשלוח יד פרודוקטיבי, על הצורך להתערב בעסקי האוראנדות בעזרת בעלי הנכסים. מרדכי גולד, הדמות החיובית של המשכיל ב"מגלה טמירין", מגשים בעזרתו של הפריץ את הפרוגרמה של פרל בשטח זה ועל-ידי כך מוציא גולד את כל בני העיירה מתחת

17 מגלה טמירין, ווינץ 1819, מכתב יג. שם אקלו=אלוק, לפי רשימת המקומות והשמות המופיעים בספר זה בגימטריאות הנמצאת ביד. וראה על-כך במאמרי, דברים כהויותם ודברים שבדמיון ב"מגלה טמירין" של יוסף פרל, ציון כא (תשט"ז), עמ' 92—99. בזמנו של פרל ישב באולוק (Olyka שבוואלין) תלמידו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב ר' צבי אריה (השווה עליו שם הגדולים החדש, מערכת הגדולים, אות צ סימן א).

18 מט, מכתב טו. זאלין = לאונג, הידועה כמקום ישיבתו של ר' שניאור זלמן.
19 שם, שם.

השפעתו של הרבי מלאזני²⁰. על הצלחתו זו של המשכיל והפריץ מוסר פרל במכתבו של חסיד לגבאי של הצדיק: "אני רואה בחוש שזה הרשע [מרדכי גולד] שכב עצמו על הקהילה שלנו (תרגום מילולי מידיש – ער האט זיך אנגעלייגט אויף אונדזער קהילה), הוא בעצמו מחזיק הארענדי, ואנשים שלו הוא ג"כ מיישב בקהילה, וכל זאת הוא על התקיפות מהשר... הכל יום ויום הוא עושה בכאן יותר חכירות עם הבעלי בתים דפה, וכמה בעלי בתים אשר היו אנשים פשוטים, והיו תמיד סרים למשמעתנו, אינם משגיחים עלי כעת כלל, וגם על כל אנשי שלומינו אינם משגיחים..."²¹.

מאחורי תוכניתו של פרל פעלה ההכרה, שהצלחתם של החסידים היתה תלויה במידה רבה בפעילות מנהיגיהם בקרב החוכרים, ושרק התערבות נגדית תקיפה ומעשית מצידם של המשכילים, דווקא בשטח זה, עשויה לצמצם את כוחם של הצדיקים ואף לחסל את השפעתם. מול הקשר ההדוק בין הרבי החסידי לבין הסרים למשמעתו, שעוצמתו מבצבצת מכל עמוד ועמוד של הספר האנטי-חסידי, העמיד פרל קשר שבין המשכיל והפריץ, כלומר בין החוכר הראשי מרדכי גולד לבין בעל הנכסים כשלצדם פועלים גם רב ודיין מקרב המתנגדים²². בתיאור כל הפרשה ב"מגלה טמירין" אין כל זכר לקהל ואין הוא מופיע כגורם בעל חשיבות כל שהיא. הכוח החברתי היחיד שיש לו חשיבות לענייני האוראנדות, לפי תיאורו של פרל, הוא העדה החסידית עם הצדיק בראשה. בשאיפתו לבטל כוח זה אין פרל חושב על הקהל כאלטרנטיבה אפשרית, אלא מעלה ליכוד חברתי חדש – שותפות של הפריץ עם החוכר המשכיל הדורש את טובת עמו על-פי אותם הקווים ממש המתגלים בפעילותם של החסידים בתחום זה.

הדברים שהובאו לעיל, בדבר התערבותה של החסידות בענייני החוכרים ושמירתה על החזקה בכוח השפעתו של הצדיק מתוך עקרונות מוסריים, אינם מספיקים אולי כדי להוכיח שהתערבות זו היתה יעילה ושכל בעיות החוכרים היהודיים נפתרו על ידיה. אך דבר אחד נראה ברור למעלה מכל ספק: החסידות לקחה על עצמה משימה נכבדה של שמירת יחסים תקינים בין אדם לחברו בשטח כלכלי חיוני ביותר ועל-ידי כך מילאה החסידות כדרכה תפקיד חשוב שהיה קודם לכן בתחום פעולתו של הקהל.

ד

נוסף להגבלת התחרות בין החוכרים ולשמירה על קביעות יחסית של מחיתם, היו החוכרים היהודים זקוקים גם להגנה בפני שרירות לבו של הפריץ, שלחסדו היו נתונים עם קבלת האוראנדה. החוכר, שפרנסתו היתה מותנית בהצלחה העונתית של המשק הכפרי, סבל יחד עם האיכרים מבצורת, פגעי טבע שונים ומלחמות. אף בשעה שמחיתו היתה מוגבלת לחכירת בית מזיגה בכפר, נפגעו הכנסותיו כיוון שירד כוח קנייתם של לקוחותיו האיכרים בעקבות זעזועים כלכליים בכפר. אם הלקוחות לא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם כלפי היהודי, לא יכול היה גם היהודי למלא את חובו לבעל הנכס. התחייבויותיהם של היהודים היו קבועים מראש והיה עליהם לשלם את התשלומים בעד החכירה במועדי פרעון שנקבעו בחוזה ("ראטעס"). לא תמיד יכול היהודי לצפות להבנת מצבו ולהקלה בעקבות גורמים שלא היו תלויים בו. כל זעזוע כלכלי וכשלון משקי היה מעמיד את החוכר

20 שם, מכתבים לא, צג.

21 מתוך מכתב צג.

22 השווה מכתב קו.

היהודי בפני שרירות לבו של הפריץ. בתנאים של פולין במאה הי"ח לא התחשבו בעלי הנכסים בפריבילגיות וחוקים, אלא נהגו עם בעל חוב בכל החומרה וכל העולה על דעתם. היהודי היושב בנכסיו של פריץ נחשב לעתים קרובות לקניינו הפרטי ומעמדו לעתים קרובות לא היה שונה בהרבה ממעמדו של האיכר הצמיתי. הפריץ היה מכה אותו, אוסר אותו ואת משפחתו, מביא את ילדיו לשמד, יורד לחייו בגלל סיבות של מה בכך ואף קרה שהפריצים הרגו את החוכרים היהודים ללא כל אמתלא של ממש. בראש ובראשונה נפלו נגישותיו של הפריץ על ראשו של החוכר היהודי על שלא סילק במועד את תשלומי החכירה.²³

במקרים שבהם היהודי, חוכר הנכס אצל פריץ, לא יכול היה לעמוד בהתחייבויותיו בהתאם לחוזה החכירה, היה הוא זקוק לעזרה ולתמיכה כספית, כדי שיהיה בידו לפרוע את ה"ראטעס" לפריץ. המצב היה חמור בשעה שהפריץ לא היה מוכן להתחשב בגורם כל שהוא לאי יכולתו של החוכר לשלם. האם יכול היה הקהל ליהפך לכתובת קבועה שאליה יפנה החוכר במצוקתו?

לא היה כל סיכוי של ממש לכך. הסיבה לכך לא היתה מפני "שבעצם לפי טבעם" זה היה שייך לתפקידיהם של המוסדות הקהילתיים ו"הללו משתמטים מהם"²⁴, אלא מפני גורמים אובייקטיביים, שמנעו מהקהל מלהתערב באופן ישיר ותקיף ביחסים שבין הפריץ לבין החוכר היהודי.

מצבו הפיננסי של הקהל, ובמיוחד במאה הי"ח, מנע ממנו כל אפשרות להיות ערב עבור התשלומים שהחוכרים התחייבו בהם ולא כל שכן לבוא ולכסות את חובותיהם. קבלת תפקיד כזה בגלוי היתה מביאה שואה על האוטונומיה היהודית בפולין. הרי אילו כך היה, היה כל בעל נכס פונה לקהל ותובע ממנו את המגיע לו מהחוכר היהודי בכל מקרה של השהיה בתשלום. ויש להניח שהחוכרים מצדם גם הם היו מנצלים לרעה את נכונותו של הקהל לקבל את האחריות על התחייבויותיו כלפי הפריץ.

מאסרו של החוכר, החייב בתשלומים לפריץ, הוא הצורה הנפוצה ביותר של הלחץ שבו השתמשו בעלי הנכסים לגביית חובותיהם. פדיון השבויים מידי הפריץ הפך לכן לצורך חיוני ולעזרה דחופה ביותר לעוסקים באוראנדות הנופלים במצוקה. וגם בשטח זה היו המנהיגים החסידיים פעילים ביותר. מטיפי המוסר לעזרת האחים ולאחדות ישראל ראו בפדיון השבויים מידי הפריצים אחד מתפקידיהם העיקריים.

ואכן נראה, שהעיסוק בפדיון שבויים מידי בעלי האחויות היה ליסוד חשוב בפעולתם של מנהיגי החסידות עוד בימי הבעש"ט ומקורביו. המסורת החסידית מספרת שהבעש"ט חתם על שטר חוב של "אלף זהובים מהפדיון שבויים" לאחד מהאדונים בסביבת מעוזבון.²⁵

23 על הנגישות של הפריצים בחוכרים היהודיים השווה: ש' דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תר"ץ, בפרק המבוא; מ' בלבן, תולדות התנועה הפראנקית, תל-אביב תרצ"ד, עמ' 86–87 וכן בזכרונותיהם של בער בירקנטל מבוליכוב ושל שלמה מימון. סמולנסקי בספרו, הנ"ל בעמ' 9, מספר על הצעת חוק בסיים הפולני משנת 1770, שצריך היה להפוך את היהודים היושבים בנכסים פרטיים ל"subjecti haereditati" ולהשוות את מעמדם לאזרחים הצמיתים. הודות להתנגדות האוצר, חושש לירידת ההכנסות מהמסים היהודיים, נדחתה הצעה זו (שם, עמ' 26). אך ההצעה מבליטה יפה את שאיפותיהם של האצילים לקבל גושפנקא יורידית למצב שהיה כנראה קיים למעשה במקומות רבים.

24 ב' דינור, במפנה הדורות, ירושלים 1955, עמ' 143.

25 שבחי הבעש"ט, הנ"ל, עמ' קלא.

מסורות אחרות מתקופת הבעש"ט והמגיד ממזריטש מספרות על משולחים חסידיים שהיו עוברים על פני המדינה ואוספים כספים לפדיון החוכרים השבויים בידי הפריצים.²⁶

אור בהיר על פעילותם זו של מנהיגי החסידות זורקת תעודה אחת, שנרשמה בפנקס הקהל בדובנא בשנת תקל"ה. לפי תעודה זו, הקהל בדובנא בצירוף האב"ד "קיימו וקבלו על עצמם להיותם המסייעים לעושי מצווה רבה פדיון שבויים להוציא ממסגר אסירים ומבית כלא יושבי חושך, המה האסירים בבית הסוהר בכפר קופיל אצל האדון פ[אן] וויסלאטצקי נפשות רבות כאשר נודע בעליל לארץ, נודעת זאת לכל יושבי הארץ. וקיימנו וקבלנו על עצמנו באם השג ישיגו כבוד הרבנים האב"ד דק' פולאנאה וסייעתו שיוציאו את האסירים הנ"ל מיד האדון הנ"ל מחייבים אנו את עצמינו ליתן סך חמישים אדומים...²⁷ לא קשה לקבוע שהמדובר כאן בר' יעקב יוסף בעל התולדות ששימש אז רב בפולנויה²⁸ ובחבורת חסידים שלצדו. ונראה שמקרה זה הכה גלים במקומות רבים ועשרות שנים לאחר מכן נשמר זכרו אף בקרב המשכילים, שנלחמו בחסידות. מוכיר את הפרשה חיים מאלאגא בפארודיה משכילית: "הרב מפאלינאי, דעם בעשטס תלמוד מובהק, האט גיזעהין, אז דער דור דעה איז שוין ארויסגעקומין... האט ער זיך מיטש גיווען, דאס קען מען אנדורש נישט אויספיהרן סיידן מעמוז ארום פארין צושין קליינע שטעטליך, אנריידן יונגע לייט... נא, מוז מן אזו טאן: אנעמין באם אלטין וויסלאטצקין אין קופעל ("וואס איז נאך דעמלט אדורך גיוועזין") א פדיון שבויים, האטציק עטליחע אלפים זהובים מחייב גיוועזן, ארום פארין אין אויס צאהלין..."²⁹

הכסף לפדיון השבויים נאסף בין היתר גם בקהל ואף-על-פי שהקהל לא לקח על עצמו את ההתערבות הישירה במקרה זה, הוא הכיר בלגיטימיות של פעולתו של המנהיג החסידי שהופיע בשמו הוא ובשם הגוף החברתי שנקרא בתעודה "סייעתו". ויש מקום לשער שר' יעקב יוסף הקדיש תשומת לב מיוחדת לפדיון השבויים לא במקרה אחד בלבד. גם המסורת החסידית יודעת לספר עליו ש"עשה פדיון שבויים וצדקה הרבה מאד"³⁰.

אף בעניין פדיון השבויים אנו מוצאים אישור לפעילותם של החסידים ב"מגלה טמירין". פרל מתאר קנוניה חסידית, שכתוצאה ממנה נאסר אהוד מהמעורבים בה. הגבאי של הרבי מלאזני כתב אז: "וגמרנו לשלוח את ר' חיים קאליניר בקהלות הסמוכים על פדיון שבויים, ונראה לדבר מזה עם רבינו הקדוש שיחיה, כי העולם עדיין לא יודעים כך היטיב מפני מה יושב הארענדאר מבילקע תפוס, ובודאי סוברים שיושב מחמת הראטי שאין לו שלם, לכן יעשה ר' חיים בודאי הרבה מעות, כשיהיה לו רשות מרבינו הקדוש ליסע על פדיון שבויים"³¹. כעבור זמן מה מודיע הגבאי על הצלחת המגבית: "השם יתברך עזר לנו, שרבינו הקדוש נתן רשות שר' חיים קאליניר יסע על פדיון שבויים, ונסע ולא היה רק באיזה קהלות הסמוכים, והביא בעזרת רבינו הקדוש מעות הרבה"³².

26 שם, עמ' פ, פב, קיט.

27 ח"ז מרגליות, דובנא רבתי, ווארשא תרע"א, עמ' 118—119. הדגשה משלי ח. ש.

28 השווה בספרו של דובנוב, הנ"ל, עמ' 96.

29 "גדולת ר' וואלף מטשארני אוסטרא", עמ' 221. על הספור ומתברר השווה במאמרי, משמעותה החברתית של השחיטה החסידית, ציון, כ (תשט"ו), עמ' 65, הע' 73.

30 שבחי הבעש"ט, הנ"ל, עמ' סה.

31 מגלה טמירין, מכתב מט. ההדגשות משלי ח. ש.

32 שם, מכתב נב.

מבלי להכנס כאן לבירור כוונותיו של פרל בהבאת הספור הזה, הרי אנו מקבלים באמצעותו אישור נאמן ביותר לסיבת המאסרים של החוכרים היהודיים וגם לחלקם של המנהיגים החסידיים בשחרורם מהמאסר, ונוסף לכך על מידת היענותו של הציבור היהודי למגביות לצורך פדיון שבויים, שהוכרזו על-ידי מנהיגי החסידות. והיות ובעל "מגלה טמירין" מתכוין לר' שניאור זלמן מלאדי, כדאי להוסיף כאן את דבריו הוא על מנת שנראה עד כמה מצוות פדיון שבויים היתה יקרה בעיניו. במכתב בו מתאר ר' ש"ז את הריב בינו לבין ר' ברוך ממעזיבוז הוא מביא את הדו-שיח הבא: "ואחרי כן שאל אותי (ר' ברוך): וכי זהו לפי כבודכם לסבב בעיירות רחוקות כאלו? והשבתי לו: וכי גדול אני מרבי פנחס בן יאיר שסיבב כל ימיו על פדיון שבויים?"³³. במקרה זה, המדובר היה בגירוש שזממה הממשלה הרוסית נגד היהודים מהכפרים. ואם אין כאן נגיעה ישירה לפדיון שבויים בצורה שתיארנוה לעיל, הרי גם כאן משתקפת דאגתו המיוחדת של המנהיג החסידי לאותה שכבה חברתית.

*

בספרות המשכילית בת הזמן ואח"כ גם בספרות המחקר על החסידות הודגשה השפעתה של תנועה זו בקרב החוכרים למיניהם. סוד ההצלחה של החסידות בקרב שכבה חברתית זו הוסבר בבורותם הידועה של האוראנדארים הכפריים ובאמונות הטפלות שהיו מקובלות עליהם. אם כי, כפי שראינו, אין להתעלם מחשיבותו של הגורם האחרון, הרי ברור שהחסידות חדרה לשכבות הללו לא רק בגלל אמונת השוא של המאמינים בכוחו הגדול של הצדיק השולט עלי אדמות. רק מצירוף האמונה בכוחו של הצדיק עם דאגתו לצרכים הריאליים בשטחים הנוגעים לעצם קיומם של החוכרים נוצר הקשר ההדוק בין החסידות לבין שכבה חברתית זו. שאיפתה של החסידות להסדרת הבעיה החיונית ביותר של התחרות הפנימית בענף כלכלי זה, דאגתה לקיומה וחיוזקה של החזקה ופדיון האוראנדארים השבויים—הם שמשכו לחסידות את אוהדיה הרבים, למרות שדרכי התנועה החסידית בעבודת ה' לא תמיד היו נהירים להם די הצורך. הם נמשכו אליה מפני שמצאו בה דאגה לסידור בעיותיהם ומשענת בצרותיהם בזמן שהאוטונומיה היהודית היתה מוגבלת ביכולתה להתערב ובזמן שנחלש כוח השפעתה.

הנה כי כן, הצלחתה של החסידות נבעה בין השאר מחזירתם של מנהיגי הרוחניים לתוך הפרובלימטיקה של חיי היום-יום של חוגים רחבים באוכלוסיה היהודית. בשעה שנוכחת התחרות הכלכלית והחברתית, לא היה ביכולתו של הקהל לעמוד לצדה של שכבה גדולה ביישוב היהודי בפולין המזרחית בכוח אמצעיו הכספיים ותקנותיו, וזה בעיקר בגלל מעמדו המיוחד של הקהל כלפי האציל הפולני, התערבה החסידות בכוח עקרונות מוסריים של השגת גבול ומצוות פדיון שבויים. על-ידי כך הצליחה החסידות למשוך אליה רבים, שראו בעקרונות אלו יסודות חיוניים לקיומם, והשפיעה על האחרים על-ידי השתתפותם המרובה ויראת הכבוד בפני הצדיק ובפני העדה החסידית שהתלכדה סביבו.

33 מ' טייטלבוים, הרב מלאדי ומפלגת חב"ד, חלק ראשון, ורשה תר"ע, עמ' 147.